

Familien Ibsen

JØRGEN HAAVE

Familien Ibsen

© MUSEUMSFORLAGET Trondheim 2017

ISBN 9788283050455

Grafisk formgivning Type-it AS

Omslagsdesign Type-it AS

Omslagsillustrasjon Fotografi av Henrik Ibsen tatt av Daniel Georg Nyblin i Kristiania i 1894.

Originalen tilhører Nasjonalbiblioteket

Forlagsredaktør laila.andreassen@museumsforlaget.no

Papir 90 g Munken print white

Boka er satt med 11,3/14 pkt. Bembo

Trykk og innbinding 07 Aurskog

Museumsforlaget
Kjøpmannsgata 23
7013 Trondheim

telefon 47 47 87 47
post@museumsforlaget.no
www.museumsforlaget.no

Denne boka er beskyttet av lov om opphavsrett til åndsverk, og avtaler om kopiering inngått med Kopinor. Ta kontakt med forlaget om du ønsker å gjengi deler av boka, i medieavhengig form.

Forfatteren har mottatt støtte fra Det faglitterære fond
Bokutgivelsen er støttet av Backe, Vauvert og Hovunds Fond
og Stiftelsen Fritt Ord

Innhold

Innledning.....	7
Henrik Ibsens oppvekst (1797–1850)	19
Prestesønn ble skipperborger 23 • Henrich Ibsen dør 26 • Familien på lystgården Rising 29 • Alliansebygging og prinsebesøk 34 • Marichen Altenburgs oppvekst 38 • Knud Ibsens ungdomsvenner 40 • Stockmanngården 42 • Henrik Ibsens fødsel 45 • De tidligste barndomsminnene 47 • Knud Ibsen overtar Altenburgs handelshus 50 • Den livsglade byen 53 • Lortebekk 56 • Lystgården Venstøp 58 • Skolegang 63 • «Det er mye til hue på den vesle Henrik Ibsen» 65 • Suksesser i næringslivet 67 • Handelshuset Ibsen kollapse 70 • Brenneriet går med underskudd 74 • Familiehjem og forretninger på tvangsauksjon 77 • Familien flytter til Venstøp 82 • Forhold til jevnaldrende 87 • Henriks første studerkammer 90 • Privatundervisning 91 • Henriks første opplevelse av død 94 • Knud Ibsen søker arbeid 96 • Henrik leker trollmann 99 • Dukketeater 101 • Lystspill i Skien på 1830-tallet 104 • Marionetter uten tråder 105 • Forholdet mellom Henrik og faren 108 • Ibsen-familien fremdeles blant eliten 110 • Knud Ibsen som selvlært advokatfullmektig 113 • Vakker, veloppdragen og glad i forlystelser 114 • Naboguttene provosert av Henriks arroganse 116 • Litteraturinteresserte venner i byen 118 • Bråk i klasserommet 120 • Henriks sjokkerende skolestil 122 • Skiens første 17. mai-feiring 124 • Lystgården Venstøp på tvangsauksjon 125 • Henriks konfirmasjon og avreise fra barndomsbyen 126 • Knud Ibsens halvbror hjelper familien 130 • Barndomsvenner emigrerer til Amerika 133 • Henrik skriver hjem til kameratene 135 • Knud Ibsen tilbake i forretningslivet 137 • Henrik erter bønder i byen 140 • Henrik blir far 141 • Henrik spudler av intelligens og humor 142 • Henriks bestekamerater, Schulerud og Due 144 • Nye motbakker for familien Ibsen 145 • Johan Ibsen emigrerer til Amerika 146 • Henriks siste besøk i Skien 148	
Ibsen-familiens oppløsning (1850–1891)	151
Knud Ibsens nemesis 154 • Amerikabrevet fra Johan 155 • Lillebror Oles møte med presten Lammers 160 • Pietisme og økonomiske nedgangstider 163 • Syndig teater 164 • Johan Ibsen blir borte 167 • Henrik får venner fra bondestanden 168 • Lammers' brudd med kirken 169 • Industrietablering i tante Stenersens bryggerhus 171 • Vennenes tilslutning til Lammers-menigheten 174 • Henrik Ibsen stifter	

familie 176 • Barndomsvenner med egen menighet 179 • Nicolai Ibsen emigrerer 183 • Nabogutt i borgerkrig 185 • Familiehjemmet i oppløsning 186 • Gamle Knud Ibsen drikker 189 • Styrmann Ole Paus Ibsen i emigrantfart 192 • Henriks nedtur 195 • «Halvt Forstaaelsesforhold» 198 • Mor Marichens død 199 • Lammers og Henrik Ibsen møtes 202 • Ole Paus Ibsens kolonial 204 • Knud Ibsen og barna i Skien 205 • Henrik Ibsens besøk i Christiania 207 • Henriks brev til faren 210 • Knuds siste dager 213 • Emigranten Nicolai Ibsen kjøper land 217 • Ole Paus Ibsen flytter til Skien 221 • Henrik Ibsen skriver selvbiografi 224 • Oles første brev til broren Henrik 228 • Brannen som utslettet Ibsens fødeby 232 • Ole ber Henrik om hjelp 237 • Bjørnson møter Hedvig Stousland 240 • Nicolai Ibsen dør i Iowa 241 •

Forsoningsforsøk og alderdom (1891–1941) 245

Henrik lover å besøke hjembyen 248 • Henrik møter søsteren etter forti år 253 • Niesen og venninnen Anna Stousland 254 • Fødebyen tett på 258 • «Ibsens sårbare punkt hette Skien» 260 • Henriks eldste barnebarn dør 263 • Henrik Ibsen i familieselskap 264 • Hedvig forsvarer Henrik 266 • Henrik Ibsens død 271 • Ole Paus Ibsens sorg som enkemann 272 • Suzannah Ibsen ga svogeren penger 275 • Brødrene som aldri kjente hverandre 279 • Henriks aversjon mot dissentermenigheten 281 • Henriks eldste sønn dør 284 • De siste fra familien Ibsen i Skien 286 •

Noter..... 291

Innledning 291 • Henrik Ibsens oppvekst (1797–1850) 292 • Ibsen-familiens oppløsning (1850–1891) 308 • Forsoningsforsøk og alderdom (1891–1941) 318 •

Personregister..... 321

Litteraturliste..... 333

Bildeliste 351

Innledning

Denne boken er resultatet av et arbeid som begynte så smått allerede i 2008, da jeg ble ansatt som forsker og formidler ved Henrik Ibsen Museum i Skien. Min arbeidsgiver, Telemark Museum, hadde først og fremst vært på jakt etter en litteraturviter, men det viste seg raskt etter ansettelsen at museet snarere hadde et akutt behov for kompetanse innen historisk-biografisk forskning.

For oss som driver museum i dikterens barndomshjem er det naturligvis viktig å kjenne historien om Henrik Ibsens oppvekstår. Derfor var det frustrerende å oppleve at jeg bare ble mer usikker jo flere biografiske barndomsskildringer jeg leste. Denne forvirringen skyldtes ikke at Henrik Ibsens barndom er et uutforsket felt blant biografier og litteraturhistorikere. De aller tidligste biografiske artiklene om Ibsen hopper riktignok elegant over dikterens oppvekst,¹ men allerede i Henrik Jægers biografi fra 1888 handler de første 25 sidene om barndommen i Skien. Jæger bygger blant annet på Ibsens selvbiografiske fragment² og selv om det ikke fremgår direkte av teksten leser han den som et tydelig uttrykk for at «[...] livet derhjemme i fødebyen havde [...] lagt en tidlig tyngsel over hans sind.»³ I 1918 kom Gerhard Grans Ibsen-biografi ut. Han bygger også på Ibsens selvbiografiske fragment og hevder enda dristigere at det er «[...] præget av fantastisk uhygge [...]».⁴ Med Halvdan Kohts biografi fra 1928 utvides kildetilfanget betydelig. Koht baserte seg blant annet på samtaler med Henrik Ibsens søster og på intervjuer med barndomsvenner av Ibsen i avisene. Koht påberoper seg ikke den samme innsikten i Henrik Ibsens følelsesliv som Jæger og Gran,

men han slutter seg til at det var hardt for Henrik «[...] då det gjekk ut med faren [...]» og de måtte flytte til den lille gården Venstøb, hvor de levde «[...] avskorne frå alt det gamle umgjenge sitt. Dei hørde ikkje lenger med til aristokratie.»⁵

I innledningen til *Vildanden*, da den kom ut på nytt i 1932, tolket Francis Bull skuespillet langt på vei i en selvbiografisk retning. Forbindelsen mellom Hedvig i skuespillet og Henriks søster med samme navn er unektelig påfallende. Videre kunne Bull henvise til Jæger som allerede i biografien fra 1888 påpekte at både Hedvig i skuespillet og det virkelige barnet Henrik hadde begge et forhold til boken *Harrisons History of London*. Men Bull hevdet i tillegg at skuespillet også baserte seg på Henrik Ibsens minner om «[...] sin far, fallenten, som måtte bukke sig for å få hjelp og «lån» av sine fordums venner, og ikke hadde stort annet å trøste sig med enn begeret og drømmene [...]».⁶

I 1948 kom Bergljot Ibsen ut med boken *De tre. Erindringer om Henrik Ibsen, Suzannah Ibsen, Sigurd Ibsen*. Hun hevdet at det var hennes mann, Sigurd Ibsen, som hadde fortalt henne om Henrik Ibsens oppvekst, men fortellingen inneholder likevel helt åpenbare feil. Hun skriver for eksempel at «Knud Ibsens ødselhet hevnet sig fryktelig, og allerede i 1835 gikk han konkurs og måtte flytte ut til en forfallen landeiendom, gården Venstøb, utenfor Skien. Man gjør sig visst i våre dager ikke begrep om, for en social skam det var å gå fallitt den gang».⁷ Med Bergljot Ibsen fikk det etablerte litteraturhistoriske og biografiske narrative legitimitet, og en tilsynelatende forankring blant Ibsen-familiens egne fortellinger.

Året etter, altså i 1949, kom Oskar Mosfjeld ut med doktoravhandlingen sin om *Henrik Ibsen og Skien*. Bergljot Ibsens bok er naturligvis blant hans mange kilder. Med Mosfjelds bok etableres det man kan omtale som en egen diskurs innen den biografiske forskningen på Henrik Ibsen. Med diskurs mener jeg den akademiske debatten som har pågått etter Oskar Mosfjelds bok, som til dels tar utgangspunkt i de samme kildene som ham og som kretser rundt Henrik Ibsens oppvekst og barndom og hans forhold til familien og fødebyen som voksen mann. Mosfjeld var den første med ambisjoner om å gå vitenskapelig til verks for å kartlegge Henrik Ibsens barndom gjennom arkivkilder. Han hentet frem masse ny informasjon fra ulike arkiver

og intervjuet flere muntlige kilder. Samtidig hadde lektor Mosfjeld fra Skien allerede en del fakta fra tidligere biografer. Dessuten var også selve strukturen i historien allerede definert av autoriteter som Halvdan Koht, Francis Bull og Bergljot Ibsen. Mosfjelds vanskelige oppgave var å få alle de nye kildene til å stemme med den gamle historien. Det var en utakknemlig jobb. Boken hans ble så preget av anstrengte tolkninger av kildene at det rett og slett er vanskelig å tro på den.

Da Mosfjeld disputerte for doktorgraden med dette arbeidet var Francis Bull en av opponentene, altså litteraturprofessoren som 17 år tidligere hevdet at Henriks far kun trøstet seg med drømmer og drikk. Ikke engang han som selv hadde vært med på å definere fortellingen om Ibsens oppvekst klarte helt å tro på Oskar Mosfjeld. Bull sa i opponentinnlegget sitt at «[...] jeg undres på om ikke [Knud Ibsens] samtid og ettertid i Skien har dømt ham overdrevent hardt.»⁸

Den 15. november 1948 ble Ibsenforbundet i Skien etablert etter initiativ fra Einar Østvedt og Halvdan Wexelsen Freihow. Tre år senere var de i gang med utgivelsen av en *Ibsen-årbok*, og kun ti år etter forbundets stiftelse hadde Østvedt realisert sin drøm om å åpne Henrik Ibsen Museum på gården hvor dikteren vokste opp. Allerede i den første *Ibsen-årbok* fra 1952 var det artikler fra Ibsen-forskere som Østvedt, Mosfjeld, Høst, Freihow og Koht. De skrev i forlengelsen av, eller i opposisjon til, Mosfjelds doktoravhandling og tok opp emner som «Det menneskelige innhold i *Vildanden*», Gustav Adolf Lammers og Hedvig Stousland. I *Ibsen-årbok* fra 1953 innledet Haldan Koht, Oskar Mosfjeld og redaktør Joseph Brunsvig en årelang debatt om når Ibsen reiste fra Skien. Dermed var den særegne biografiske forskningsdiskursen om Henrik Ibsens oppvekst og familieforhold etablert for alvor. Oskar Mosfjelds avhandling fra 1949 ble korrigert av Einar Østvedts siste forskningsfunn i bøker som *Henrik Ibsen. Miljø og mennesker* fra 1968 og *Henrik Ibsen og hans barndomsmiljø* fra 1973.

Denne diskursen hadde naturligvis innvirkning på de store Ibsen-biografiene som kom ut etter krigen. Britiske Michael Meyers prisvinnende Ibsen-biografi kom ut på engelsk i 1967. Kapittelet om barndommen hvilte tungt på Mosfjelds arbeid, og Meyer konkluderte med at årene i barndomshjemmet på Venstøp «[...] etterlot et arr i ham som han bar for livet».⁹ Hans Heibergs bok ... *født til kunstner*

kom ut i 1968. Kapittelet om oppveksten fikk tittelen «Barneår og bitterhet»,¹⁰ og vitner om at diskursen fremdeles var preget av fortellergrep og perspektiver uten forankring i kildene.

Robert Fergusons biografi *Mellom evne og higen* kom 1996. Ferguson var mer forsiktig i omtalen av den unge Ibsens følelsesliv enn sine forgjengere, men han gjentar at Henrik Ibsen trodde han kanskje var sønn av Tormod Knudsen Borgejorde,¹¹ og dessuten at Henriks far begynte å drikke etter fallitten.¹² Det siste forsøket på å utvikle diskursen om Ibsen og Skien kom fra rektor Leif Røksund med boken *Henrik Ibsen og oppvekstmiljøet* fra 1998. Med utgangspunkt i egne arkivfunn og common sense forsøkte Røksund å korrigere det negative bildet av Ibsens barndom som så ofte har blitt tegnet av biografene. Likevel endte også han opp med å dyrke frem en sympati for den unge dikteren. Uten å ha noe belegg i opprinnelige kilder antydte Røksund forsiktig at: «En kan heller ikke se bort fra at [Henrik] lett kunne bli offer for mobbing, for å bruke et moderne uttrykk».¹³

Da Røksund ga ut sin bok, var det 110 år siden Jæger hevdet at Ibsens barndom la «[...] en tidlig tyngsel over hans sind.»¹⁴ Generasjoner av ulike Ibsen-forskere har siden kartlagt nye kilder og gjort forsøk på å korrigere hverandre. Likevel kan det virke som om hele diskursen tidlig kjørte seg fast i et bestemt spor. De kan være uenige om detaljer, om gradsforskjeller, men selve strukturen og konklusjonen i barndomsskildringen kopieres ukritisk fra forrige biograf. Det ser ut til å eksistere noen krav eller forventninger til historien om Ibsens oppvekst som ikke har noe å gjøre med det kildene forteller. Sannsynligvis kan vi finne noe av forklaringen i forfatterbiografiens sjangerkonvensjoner.

Litteraturviteren Marianne Egeland har kartlagt hvilke generelle trekk og sjangerkonvensjoner som preger dikterbiografier, og som derfor forteller mer om biografien som sjanger enn om de kildene biografen arbeider med. Egeland har vist at en vond barndom er et klassisk topos innen dikterbiografier. Egeland forklarer at biografen må skape sympati mellom leseren og den biograferte forfatter. «Den sympati og beundring lesere føler for bøker de liker, utgjør en sterk drivkraft for å lære forfatterens person bedre å kjenne.»¹⁵ Lesernes følelse for bøkene må kunne overføres til forfatteren. Egeland bruker

nettopp Gerhard Grans «nesten [...] gråtkvalt[e]»¹⁶ biografi om Ibsen fra 1918¹⁷ som eksempel på hvordan slik sympati kan etableres. Gran bruker sitater fra Ibsens dramatiske diktning for å trenge inn i det han påstår er følelseslivet til den unge Henrik Ibsen. Brands barndom er egentlig skrevet som et selvportrett fra Ibsens side, hevder Gran. Dermed kan han på bakgrunn av lange sitater fra diktningen konkludere med at Ibsen fra barndommen av hadde «øiet vendt mot livets natside».¹⁸

Fortellingen om Henrik Ibsens liv er biografi, men det er også litteraturhistorie. Litteraturhistorie som fagdisiplin oppstod omtrent samtidig som Henrik Ibsen ble født. De grunnleggende forestillingene og metodene i faget ble definert i Ibsens levetid og de hentet legitimitet i forestillingen om Norge som en nasjonalstat. Litteraturhistoriefagets intime forhold til nasjonalstaten fikk følger. Litteraturviteren Atle Kittang har skrevet at 1814 og 1905 skapte «straumdrag»¹⁹ som bidro til å prege hva den norske litteraturhistorien skulle handle om og hvordan den skulle fortelles. Det er derfor nærliggende å tenke at fortellingen om Henrik Ibsens liv ikke bare er definert av biografens sjangerkrav. I tillegg kan også trekk ved selve litteraturhistoriefaget ha bidratt til å definere Ibsens ulykkelige barndom. Bruken av Ibsen som nasjonalt ikon fordrer identifisering, sympati og innlevelse. Ibsen hadde passet bedre inn i litteraturhistorien dersom han kom fra småborger- eller bondestanden og ikke fra en gammel innvandrers-elite som foraktet primitive norske bønder.

I dag er det ganske enkelt å avsløre feil eller tendensiøse trekk i tidligere biografier. Det skyldes at det har skjedd et paradigmeskifte innen forståelsen av Henrik Ibsens oppvekst og familieforhold i løpet av de siste tiår. Det vil si at vi nå har kunnskaper som gjør det nødvendig å kvitte seg med mange av de forestillingene som var bærende for den gamle diskursen om Ibsen og Skien. Denne omveltningen begynte egentlig allerede i 1996, da Arvid Høgvoll og Ruth Bærland utga sin lille bok om Ibsens slektsrøtter fra Ulefoss. Utgivelsen fikk først den fortjente oppmerksomhet gjennom Jon Nygaards bok «*Af stort est du kommen ...*» fra 2013, en bok som tvinger «fagmiljøet [...] til å stille [...] spørsmål ved måten Henrik Ibsens biografi og diktning er blitt fremstilt på», ifølge vaskeseddelen.²⁰ Mellom disse to utgivelsene gjorde Finn Rønning ved Telemark Museum nybrottsarbeid i

dissentermenighetens arkiv,²¹ arkivar Per Christian Heggelund Dahl fant mye og viktig informasjon i flere arkiver,²² journalist Per Helge Seglsten gjorde store oppdagelser om etterkommerne etter Ibsens eldste sønn,²³ og Senter for Ibsen-studier publiserte en rekke kritiske biografistudier gjennom forskningsprosjektet *Den biografiske Ibsen*,²⁴ hvor også Telemark Museum bidro med en artikkel.²⁵

Ivo de Figueiredo hadde langt på vei avslørt den gamle diskursens bærende fortellergrep da han ga ut Ibsen-biografien *Mennesket* i 2006. I kapitlet om barndommen kritiserer han tidligere biografer som har beskrevet familiens flytting til Venstøp som et barndomstraume. Forestillingen om lille Henriks smertefulle opplevelser av familiens deklassering er «tynnere enn te vann» skriver Figueiredo, som er usikker på om Henrik i det hele tatt kunne huske det som skjedde. Dessuten var den typen økonomisk krise som familien opplevde så vanlig at den neppe kunne føre til skam og vanære. Figueiredo skriver at historien om familiens deklassering må betraktes som «[...] et ledd i manifesteringen av myten om dikterens forløsning gjennom smerte [...]». Tidligere biografer har gjort mest mulig ut av denne historien for å «[...] forsyne dikteren med en så litterær og dramatisk barndom som man øyensynlig mener han fortjener».²⁶

Likevel har ikke Figueiredo løst seg fullstendig fra den gamle diskursen. Han omtaler nemlig Knud Ibsen som en av de nye «oppadstrebende kjøpmenn som slo seg fram etter de store handelspatrisierenes fall i krisen som etterfulgte Napoleonskrigene på begynnelsen av 1800-tallet».²⁷ Ti år etter Figueiredos biografi kom ut er dette bildet snudd på hodet av bøkene til Høgvoll og Bærland og Jon Nygaard. Henrik Ibsen vokste ikke opp i hjemmet til en mislykket høker. Tvert om var han fra to års alder arving til et av de gamle og ærverdige handelshusene i Skien. Han hadde tette slektskapsbånd til de familiene som hadde forvaltet makten og kapitalen i Telemark siden midten av 1500-tallet. De eldste forfedrene her i landet var innvandrere fra Europa som kom hit for å foredle landets naturressurser på vegne av kongen. De hadde i praksis monopol på stillinger innen embetsverket og på all handelsvirksomhet av betydning. De omtalte seg som «patrisiere», med referanse til det gamle Romerrikets aristokrati. Ibsens tilhørighet i dette patrisiatet skapte hans kulturelle identitet

og farget hans oppdragelse. Dermed har hele Ibsens biografi plutselig fått et nytt anslag som ingen biografer hittil har tatt konsekvensen av.

Allerede i hans egen samtid ble begivenheter i livet hans kartlagt og fulgt med stor offentlig interesse. I den internasjonale Ibsenbibliografien får man 407 treff på «biografi» som «fremstillingsform». Henrik Ibsens tekster har vært gjenstand for det største humanistiske forskningsprosjektet i Norge noensinne, hvor 30 forskere for relativt kort tid siden avsluttet et 12-årig arbeid med å kommentere og kartlegge hvert eneste ord han har skrevet. Likevel viser det seg nå at utgangspunktet var noe ganske annet enn det alle så langt har tatt for gitt.²⁸ Det at Henrik Ibsen ble sosialisert inn i verdiene, tankesettet og de grunnleggende forestillingene i patrisiernes elitekultur i Telemark, er en opplysning som har vidtrekkende konsekvenser. Det er ikke bare nok et tillegg til alt det forskerne allerede har samlet inn av faktaopplysninger, men utgjør det jeg allerede har kalt en paradigmatisk revolusjon. Det gir oss et nytt blikk på Ibsen og det gjør oss i stand til å forstå de faktaene Ibsen-biografene så langt har innsamlet, og som de tidvis har trukket i tvil eller snudd på hodet gjennom fantasifulle fortolkninger.

Den gamle fortellingen om Ibsens oppvekst hevdet at Knud Ibsen var en brutal alkoholiker med et konfliktfylt forhold til eldstesønnen. Det var også derfor han mistet familieformuen, hevdes det, fordi han drakk og ødslet. Og da pengene forsvant, måtte de flytte til det fal-leferdige småbruket langt utenfor byen, hvor de ble tvunget til å leve som fattige bønder. Den sosiale deklasseringen gjorde Knud Ibsen enda mer tørst og hissig, mens lille Henrik skammet seg over farens karakterløshet og utviklet mindreverdighetskomplekser.

Dette er i komprimert og karikert form den fortellingen om Ibsens barndom som har vært rådende frem til nå, og som ble levedgjort i NRKs påkostede miniserie «En udødelig mann»,²⁹ som var den storslåtte avslutningen av Ibsen-året i romjulen 2006. Med den kunnskapen vi sitter på ti år senere, er det lett å se hvordan historien har fordret en fordreid fortolkning av kildene. Det er også tydelig hvordan de enkelte påstandene i denne barndomsskildringen danner en sluttet sirkel hvor det ene ser ut til å bekrefte det andre. Klart det er deprimerende å vokse opp som sønn av en fattig og brutal alkoholiker. Det sier jo seg selv! Stakkars lille Henrik!

For å få barndomsanekdotene fra Henrik Ibsens samtidige til å stemme med litteraturhistorien, måtte Mosfeld snu dem på hodet. For eksempel fortalte en barndomsvenninne av Henrik Ibsen at faren, Knud, var spesielt glad i Henrik, og sørget for at eldstesønnen alltid hadde de fineste og beste klærne.³⁰ Mosfeld leste dette som et tegn på at Knud Ibsen følte dårlig samvittighet overfor sønnen. Faren kompenserte for sine menneskelige mangler ved å gi gutten fine klær, forklarte Mosfeld.³¹ På samme vis måtte han også bortforklare årsaken til at naboguttene banket opp Henrik. De selv forklarte at de ble provosert fordi Henrik var «viktig» og «kry».³² Mosfeld vet å tilføye at årsaken til at stakkars, lille Henrik ble oppfattet slik, var at han overkompenserte for mindreverdighetsfølelsen han slet med. En følelse som hadde oppstått på grunn av familiens skambelagte deklassering, farens alkoholisme og Henriks nagende tvil om han ikke egentlig var sønn av Tormod Knudsen Borgejordet.³³ Men det er altså ingen grunn til å tro på Mosfelds innsikt i Henrik Ibsens følelsesliv. Det er veldig mye mer nærliggende å lytte til de menneskene som faktisk var der da det skjedde, og som kjente Henrik Ibsen i barndommen. De forteller blant annet om en gutt som ble skjemt bort av sin far, som likte å være kreativ i ensomhet, og som provoserte jevnaldrende med sin overlegenhet og arroganse.

Den gamle diskursens fortelling hadde sine fortrinn. Det gir en herlig dramaturgisk *schwung* å overdrive Knud Ibsens tap i 1835 slik at han fremstår som «handelsborgeren som ble plankekjører», slik vi på museet formulerte det i 2005.³⁴ Sett fra for eksempel Figueiredos perspektiv kunne dette kanskje virke som en plausibel tolkning av kildene. Oppkomsten Knud Ibsen ble kanskje småbruker etter at han mislyktes med forretningene, og Fossum verks arkiv ser ut til å bekrefte at han fikk penger for plankekjøring.³⁵ Men betraktet fra vårt nye paradigme er påstanden om plankekjøring ikke bare en overdrivelse, men også en misforståelse og egentlig en fornærmelse mot Knud Ibsen. Kropparbeid var skambelagt for patrisierne.³⁶ Familien Ibsens fattigdom og økonomiske kollaps er svært relative størrelser og påvirker uansett ikke deres kulturelle identitet. Dette er en av de alvorlige svakhetene ved den forkastede fortellingen, at begivenheter som foregikk på 1830-tallet, tolkes som om de skulle ha foregått i et sosialdemokratisk samfunn en gang like etter andre verdenskrig.

Ibsen-familien tilhørte det vi i dag ville kalle overklassen. Knud Ibsen tilhørte den ene prosenten i byen med høyest inntekt i 1833.³⁷ Men begrepet overklasse er likevel misvisende og hører til en senere tid hvor vi regner samfunnet som pyramidalt og inndelt etter en økonomisk målestokk. Ibsens samfunn var ikke slik. For å forstå det må vi heller se for oss at det er ulike kulturer som lever side om side i et land, og disse ulike kulturene er knyttet til bestemte roller i samfunnet. Noen produserte mat, noen kunne håndverk, andre drev handel og atter andre forvaltet på ulike vis kongemaktens eller kirkens interesser. Lokalhistorikeren James Borchsenius, som selv ble født i USA, forklarer denne samfunnsordenen som en parallell til det indiske kastevesenet.³⁸ Folk ble i stor grad født til sin livsskjebne.

Det var ikke bare makt og rikdom som skilte samfunnseliten fra arbeider- og bondebefolkningen, men dessuten en dyp kulturell kløft. Patrisierfamiliene som forvaltet privilegiene, stammet fra innvandrede bergverksingeniører³⁹ og dyrket felleseuropeiske dansesidealer.⁴⁰ De var opplysningsmenn, men gjerne også pietister, tilhengere av brødremenigheten eller de såkalte herrnhutere.⁴¹ De betraktet bondebefolkningen som et slags primitivt urfolk og viste åpenlyst sin forakt for dem. Hvis herren i huset var misfornøyd, kunne han finne på å piske tjenerskapet fra bondestanden.⁴² Men det var også viktige skiller innad blant de privilegerte, og de kunne signalisere ulikhetene gjennom bruk av tydelige sosiale markører, som gjennom tituleringen av gifte kvinner. En frue var gift med en «kondisjonert» mann, altså en mann med utdanning og et embete av en viss betydning. En kvinne som var gift med en lavere embetsmann eller en skipper- eller byborger ble kalt madame.⁴³

En svakhet som hefter ved den gamle diskursen, er at man jevnt og trutt refererer til Ibsens diktning som om den naivt speiler enkeltpersoner fra Henriks nærmeste krets. Antakelig har denne tradisjonen oppstått fordi Henrik Ibsen selv hadde fornøyelse av å «avsløre» at han hadde tenkt på sin mor da han skrev om Aase, og sin far da han skrev om Jon Gynt.⁴⁴ Senere biografier har utvidet rollelisten betydelig, og de nokså svevende «sannhetene» de formidler, har etter hvert størknet. Slike referanser til litteraturen virket i utgangspunktet legitimerende for den gamle forskningsdiskursen. Grandtanten Kirstine Ploug blir unektelig mer interessant dersom man tror at hun inspirerte Henrik

Ibsen til å dikte opp karakteren Rottejomfruen. Problemet er ikke bare at dette eksplisitt benektes av Ibsen i et intervju med *Dagbladet* i 1894.⁴⁵ Langt mer alvorlig er det at stanken og stemningen fra samfunnets bunnsjikt også følger med gjennom denne assosiasjonen. På Henrik Ibsen Museum har vi tidligere gjort ekstreme grep for å bygge opp under disse misvisende klisjeene, som å plassere trekkopp-rotter i Kirstine Plougs værelse på Venstøp og henge en krykke på knaggen til Nicolai. Krykken var også en referanse til skuespillet *Lille Eyolf*. Problemet er bare at Nicolai sannsynligvis ikke brukte krykker, og Kirstine Ploug drepte neppe en rotte i hele sitt liv. Ukritiske referanser mellom liv og diktning snur alt på hodet slik at litteraturen tilsynelatende blir en kilde til informasjon om biografien.

Mosfjeld hevdet at Ibsen avslørte uforbeholdent hva han tenkte og følte som barn gjennom *Vildanden*.⁴⁶ Det er selsagt en absurd uttalelse, og likevel glir den nokså ubemerket inn i den gamle diskursen sammen med alle de andre selvbekreftende og apriori kunnskaper om Ibsens barndom, som farens alkoholisme og barnets tungsinn. Men Ibsens diktning er fiksjon! Det kan hende at deler av forfatterskapet står i et forhold til personlige erfaringer, men det er kunnskap som er utilgjengelig for alle andre enn Ibsen selv. Derfor må slike forbindelser undersøkes med den ytterste varsomhet og med alle mulige forbehold.

Oskar Mosfjeld, Einar Østvedt og Leif Roksvund har alle gitt ut bøker om Henrik Ibsens oppvekst, hans familie og hans forhold til fødebyen som voksen mann. I denne boken ønsker jeg å fortelle denne historien en gang til, men jeg vil utelukke diktningen som biografisk kilde. Jeg vil forsøke å se historien om Henrik Ibsen og familien ut fra erkjennelsen av at de kom fra en bestemt kulturell bakgrunn, og en sosial posisjon.

Jeg vil også fortelle denne historien uten å påberope meg en intuitiv kunnskap om Henrik Ibsens følelsesliv i barneårene. Det kunne jo være fristende å spekulere litt over hvilke virkninger det kan tenkes å ha, det å vokse opp blant eliten. Hvordan det kan ha preget Ibsens grunnleggende verdisyn og derved også hans diktning. Det er ikke målet med denne boken. Men jeg tror likevel man kan slå fast at det ikke er familiens fall og sosiale deklassering som preger Henrik Ibsen i oppveksten. Tvert imot er det erfaringen av å tilhøre en bedre sorts mennesker.

Ved første øyekast kan boken enkelte steder virke inkonsekvent når det gjelder hvilke forfattere jeg støtter meg til, og hvem jeg trekker i tvil. Det er først og fremst forskningsdiskursen om Ibsen og Skien jeg forholder meg kritisk til. Likevel har jeg av praktiske årsaker tidvis basert meg på opplysninger hentet hos forfattere som Mosfjeld, Østvedt og Roksund. Dette gjelder kun faktaopplysninger som de skriver det er mulig å dokumentere. Når Mosfjeld for eksempel redegjør for Knud Ibsens inntekter mellom 1828 og 1835 og opplyser at tallene er funnet «i ligningskommisjonens protokoll», da velger jeg å stole på ham og tilføyer i kildehenvisningen hvor han hentet informasjonen fra. Men når den samme forfatter for eksempel hevder at Knud Ibsen hadde «[...] en uhyggelig, nedbrytende lidenskap for brennevin [...]»,⁴⁷ og hans eneste skriftlige kilde som kan underbygge det er *Vildanden*; vel, da tror jeg *ikke* på ham.

Dette innebærer nok en risiko for at også jeg ender opp med å videreføre en og annen misforståelse. Men så er det jo ikke den gamle diskursens faktaopplysninger jeg vil bestride med denne boken, men selve fortellingen.

Anekdotene fra Ibsens oppvekst kan derimot ikke bare siteres fra den gamle diskursen. Dette er stoff det har blitt vrent og vridd på gjennom en rekke tendensiøse gjenfortellinger, ofte farget av dristige, psykologiserende fortolkninger. Derfor har jeg sporet opp alle originale avisintervjuer og identifisert de muntlige kildene for å kunne vurdere deres troverdighet.

Jeg har valgt å stole nokså blindt på endel lokalhistoriske forfattere. Begrunnelsen er rett og slett at disse tekstene ikke er en del av den gamle, tvilsomme Ibsen-diskursen. Det er lettere å stole på Einar Østvedt som lokalhistoriker enn som Ibsen-biograf. Likevel kan nok denne tilliten medføre at jeg reproducerer en og annen unøyaktighet. Borchsenius' *Skien før branden 1886* bygger på en blanding av memoarer og arkivstoff og er sannsynligvis den lokalhistoriske boken som i størst grad kan inneholde feil som jeg ikke har avslørt. Ellers fremstår Qvisling, Tønnesen, Schneider og særlig Christensen som troverdige. De skriver i hvert fall tett på kildene. Av Ibsen-litteratur har jeg særlig funnet grunn til å stole på Heggelund Dahls nitide arkivgranskninger og Høgvoll og Bærlands gjengivelser av funn fra kirkebøkene. Store deler av fortellingen om Ibsen som voksen

mann hviler tungt på Ivo de Figueiredos tobinds biografi *Mennesket og Masken*.

Arbeidet har blitt inspirert av samtaler med museumsleder og Ibsen-forsker Erik Edvardsen og faglig veiledning fra historiker og HIS-redaktør Narve Fulsås.

Verken Oskar Mosfjeld, Einar Østvedt eller Leif Roksund fortalte historien om Henrik Ibsen og familien som en kronologisk og sammenhengende fortelling. Det har jeg forsøkt i denne boken. Jeg har også forsøkt å se litt rundt familien Ibsen, for å kunne vurdere dem i forhold til andre. Og jeg prøver å forstå familien Ibsens historie i lys av generelle utviklingstrekk i Norge på 1800-tallet. Jeg håper dette gjør meg i stand til å fortelle en ny og troverdig historie, både om Henrik Ibsens oppvekst og om hans families undergang.

Historien om familien Ibsen handler om en patrisierfamilie som kolliderer under etableringen av den moderne og demokratiske rettsstaten Norge i årene fra 1814 til 1905. De fleste av oss vil prise oss lykkelige over den samfunnsutviklingen som skjer i dette tidsrommet, men akkurat for familien Ibsens vedkommende – og for mange fra deres omgangskrets – betydde endringene oppløsning og undergang.

Henrik Ibsens oppvekst

(1797–1850)

Kart over Skien fra første halvdel av 1700-tallet. Den naivistiske tegningen viser tydelig sagbrukene på Eidet, mellom Hjellevannet og Bryggevannet.